

Bodó Csanád – Szabó Gergely

Kutatásetikai önellenőrző lista

Etikai dilemmák a kutatás megtervezésétől a kutatás befejezéséig bármikor felmerülhetnek. Ezért fontos, hogy a kutatás megkezdésekor számos olyan kérdést átgondoljunk, amelyek ezeket az erkölcsi, kutatásetikai és jogi dilemmákat érintik. Bár ezek megválaszolása mindig az adott kutatás kontextusától függ, az alábbiakban a legfontosabb kérdések szerepelnek, amelyeket mindenképp szükséges áttekinteni, mielőtt kutatói tevékenységbe fogunk. Az egyes kérdésekhez gyakorlati tanácsokat is rendeltünk, amelyek lehetséges megoldásként szolgálhatnak az egyes dilemmákra, ugyanakkor az egyes kutatások sajátosságainak és az érintett intézmény kutatásetikai elvárásainak megfelelően más megoldások is lehetségesek.

1. A kutatás alapvetései

- *Mik a kutatás céljai?*
  - A kutatás céljait a kutatásba bevont alanyok (a továbbiakban: a kutatás résztvevői, vagy rövidebben: résztvevők) számára könnyen érthető módon fogalmazzuk meg, és biztosítsunk számukra kérdezési lehetőséget.
- *Kik a kutatás felelősei?*
  - Ki vezeti a kutatást?
    - A kutatás vezetője az adott tudományterületen doktori fokozattal rendelkező személy lehet. Bár ennek szabályozása intézményenként eltérhet, a szakdolgozati és PhD-kutatások etikus megvalósításáért általában – ha van doktori fokozata – a témavezető felelős. Az elérhetőségét tegyük hozzáférhetővé a résztvevők számára.
  - Kik a közreműködő munkatársak?
    - A nevüket, ha a résztvevők számára releváns lehet, tüntessük fel a tájékoztatóban.
  - Ki az adatkezelő?
    - Az adatkezelő a kutatás vezetőjének intézménye. Ha nincsen az adatkezelésért felelős funkció az intézményben, akkor a kutatás szakmai vezetőjének felelőssége az adatkezelésért felelős személy kijelölése. Lehetőség szerint intézményi funkciót betöltő személy legyen. Ha ez a személy már nem is dolgozik később az intézményben, a funkcióját átvevő más személy töltheti be az adatkezelés feladatát. Ebben az esetben nevét és elérhetőségét tüntessük fel a Hozzájárulás adatkezeléshez című dokumentumban.
  - Ki dolgozik az adatokkal?
    - Tegyük egyértelművé az adatokhoz hozzáférő személyek körét.

- *Mik a kutatás módszerei?*
  - Olyan kutatási módszert válasszunk, amely a lehető legkisebb kockázatnak teszi ki a kutatás résztvevőit.
  - A kutatás módszereit és az azokhoz kapcsolódó instrukciókat úgy fogalmazzuk meg, hogy a résztvevők számára is érthetők legyenek. A módszereket a résztvevők szemszögéből mutassuk be, választ adva a „mit kell csinálnom, ha részt veszek a kutatásban?” kérdésre.

2. A résztvevők

- *Kik alkotják a résztvevők, azaz a kutatásba bevont alanyok körét?*
  - Szükséges a kutatáshoz személyes adatok felhasználása?
    - Ha igen, az indoklást tegyük hozzáférhetővé a kutatás résztvevői és a kutatást felügyelő intézményi szereplők számára.
    - Ha igen, elengedhetetlen a beleegyező nyilatkozat és az adatkezeléshez való hozzájárulás.
    - Ha igen, biztosítsuk a résztvevőket személyes adataik bizalmas kezeléséről.
  - Szükséges valamilyen kockázatnak kitett személyek részvétele, akiknek a helyzete kiszolgáltatottá teszi őket a kutatásban, más szóval sebezhetőek? (A sebezhető résztvevők közül a kiskorúakra és fiatalokorra vonatkozó speciális kérdéseket lásd alább.)
    - Ha igen, az indoklást tegyük hozzáférhetővé a kutatást felügyelő intézményi szereplők számára.
    - Ha van gondviselő, az ő beleegyezése is szükséges.
  - Szükséges kiskorúak részvétele?
    - Ha igen, az indoklást tegyük hozzáférhetővé a kutatást felügyelő intézményi szereplők számára.
    - Ha igen, elengedhetetlen a szülői vagy gondviselői beleegyező nyilatkozat.
  - Szükséges fiatalok részvétele?
    - Ha igen, az indoklást tegyük hozzáférhetővé a kutatást felügyelő intézményi szereplők számára.
    - Ha igen, elengedhetetlen mind a fiatalok, mind a szülő vagy a gondviselő beleegyező nyilatkozata.
- *Mik a kutatásban való részvétel kritériumai? Hogyan történik a toborzás?*
  - A kritériumokat ismertessük a felkért résztvevőkkel és a kutatást felügyelő intézményi szereplőkkel.
  - A toborzás során törekedjünk a magánélet tiszteletben tartására, a nyomásgyakorlás vagy befolyásolás nélküli felkérésre, a kutatás pontos és világos leírására, valamint a vizsgálat elfogulatlan bemutatására.

- *A résztvevők számíthatnak valamilyen ellenszolgáltatásra a kutatásban való részvételért cserébe?*
  - Az ellenszolgáltatásról (vagy annak hiányáról) előzetesen tájékoztatjuk a résztvevőket.
- *Tervben van bármilyen a résztvevőknek nyújtandó visszacsatolás a kutatás alakulásáról, eredményeiről?*
  - Ha igen, érdemes a résztvevők számára megadni egy olyan elérhetőséget, ahol ezekről érdeklődhetnek.

3. Tájékoztatás és beleegyezés

- *Milyen módon tervezzük tájékoztatni a kutatás résztvevőit a kutatás céljáról?*
  - Készítsünk írásbeli tájékoztatót, amelyben az alábbi információkat mindenképp érdemes feltüntetni:
    - a kutatásvezető neve, az intézmény, a közreműködők
    - a kutatás céljai
    - a kutatás módszerei
    - a résztvevők feladatai
    - annak leszögezése, hogy a részvétel önkéntes és indoklás nélkül bármikor megszakítható
    - annak tisztázása, hogy a részvételért jár-e ellentételezés
    - az adatkezelés és adatvédelem rövid leírása
  - Tervezzük meg, hogy a résztvevők szóbeli tájékoztatásakor mi hangzik el. Utóbbi különösen fontos abban az esetben, amikor csak szóbeli tájékoztatásra van lehetőség valamilyen okból kifolyólag.
- *Milyen módon kérjük a résztvevők beleegyezését?*
  - Készítsünk írásbeli beleegyező nyilatkozatot, amely az alábbi információkat tartalmazza:
    - a résztvevő neve olvashatóan (a kiskorú, a fiatalok és a további sebezhető résztvevők esetében 1. a. 2. pontot)
    - a részletes tájékoztatás ténye
    - a részvétel feltételeivel való egyetértés, legyenek azok általánosak (pl. önkéntesség, a beleegyezés visszavonhatósága) vagy specifikusak (pl. további kutatásokban való felhasználás, a kutatási adatok nyilvánossá tétele)
    - a részvételbe való beleegyezés
    - utalás arra, hogy egy másik dokumentum foglalkozik az adatkezelés kérdéseivel
    - hely, dátum

- aláírás (a kiskorú, a fiatalkorú és a további sebezhető résztvevők esetében 1. a. 2. pontot)
- Ha a résztvevő írásképtelen, akkor a beleegyezését szóban kérjük és hangfelvételen rögzítjük.

4. Adatkezelés

- *Milyen módon kezeljük a kutatási adatokat?*
  - A kutatási adatokat a vonatkozó GDPR szabályozásoknak megfelelően kezeljük.
  - Ha nincs szükség a résztvevők azonosíthatóságára, akkor a kutatási anyagokat anonimizáljuk vagy álnevesítjük úgy, hogy a résztvevők személye ne váljon azonosíthatóvá.
- *Hogyan tároljuk a kutatási adatokat?*
  - Lehetőség szerint a kutatási adatokat jelszóval védett mappában tároljuk úgy, hogy ahhoz csak az arra jogosult személyek férjenek hozzá.
  - A beleegyező nyilatkozatokat a már anonimizált vagy álnevesített anyagoktól külön tároljuk.
- *Milyen módon kérjük a résztvevők hozzájárulását az adataik kezeléséhez?*
  - Minden kutatással foglalkozó intézménynek van formanyomtatványa az adatkezeléshez való hozzájárulásról. Használjuk mintául ezt a formanyomtatványt.
  - A formanyomtatvány szabadon kitölthető részei között tüntessük fel az alábbi információkat:
    - az adatkezelés célja (ti. tudományos kutatásban való részvétel)
    - a felhasznált adatok (pl. név, lakcím, életkor, kép- és hangfelvétel)
    - az adatkezelés jogi alapja (ti. a hozzájárulás ténye)
    - az adatok kezelésére és feldolgozására feljogosított személy és szervezeti egység (l. 1. pont)
    - az adatkezelés időtartama (ti. az adatok megsemmisítésének időpontja)

5. Az eredmények közzététele

- *Hogyan tervezzük a kutatás eredményeit publikálni?*
  - Készítsünk publikációs tervet a kutatás megkezdése előtt. Részesítsük előnyben a nyílt hozzáférésű publikációs felületeket.

- *Tervezünk tudománykommunikációs tevékenységet folytatni a kutatási eredményekre támaszkodva?*
  - Készítsünk tudománykommunikációs tervet a kutatás megkezdése előtt az eredmények nyilvános közzétételéről.
  - Keressük többféle módját annak, hogy az intézményi háttérű kutatók mellett a kutatás résztvevői is osztozzanak a kutatás során létrejövő tudásban. Amennyiben ez lehetséges, tegyünk kísérletet arra, hogy a kutatás egyéb fázisaiba is bevonjuk őket.